

Huub Oosterhuis

Pinksterlezing in Klooster Wittem

zaterdag 7 juni 2014

1.

Is God onzegbaar, onuitsprekelijk? Er is veel religieuze geheimtaal en godsdienstig jargon dat die indruk wekt. God is een mysterie – als hij bestaat, dan aan gene zijde van alle talen. Woorden schieten tekort om zijn diepte te peilen – je kunt het niet zeggen, zwijgen is beter. Mystieke dichters van alle wereldgodsdiensten hebben ons dat geleerd. Het lijkt me zuiver gevoeld en gedacht: als God bestaat, is hij groter dan het bereik van onze taal - en groter dan ons hart.

En toch is er veel over God te zeggen. Wie de bijbel voor zijn of haar denken over God tot uitgangspunt neemt, hoeft niet om woorden verlegen te zitten. In de bijbelse verhalen en liederen is God groter dan mensentaal en mensenhart.

Maar wie hij is en niet is, hoe hij God is en hoe en waar je hem op het spoor komt, dat wordt in dat boek luidkeels en openlijk uitgesproken, en alle maatschappelijke, politieke gevolgen daarvan worden duidelijk gearticuleerd. In beelden en gelijkenissen. Niet in definities. Definities sluiten elkaar uit, beelden en gelijkenissen omarmen elkaar. In de beeldspraak van de psalmen wordt God in één adem licht en rots genoemd – hij is zo breed en zwaarwegend en licht als licht, hij staat zo standvastig en trouw als een rots. Op dezelfde 'poëtische wijze' spreken de bijbelse verhalen over God als vriend en vader, over zijn handen en zijn schoot en zijn aangezicht.

2.

Leo Vroman zou onlangs 99 jaar oud zijn geworden als hij niet op 22 februari was overleden. De laatste twintig jaar van zijn leven heeft hij vele psalmen geschreven. Een tijdschriftredacteur vroeg hem, begin jaren negentig van de vorige eeuw, om een van de bijbelse psalmen te bewerken. Hij stuurde er een paar mee, naar Brooklyn waar de dichter toen woonde. Vroman, in een interview: 'Ik las psalm 30: *Gij maakte dat mijn vijand het lachen heeft verleerd*. Wat een rotgod, dacht ik, het boek nimmer goed gelezen hebbende'.

Hij besloot zijn eigen psalmen te maken, maar daarin het woord 'god' niet te gebruiken, omdat het tot op vandaag oorlogen ontketent. Hij koos voor 'systeem'. 'Ik wou begrijpen waar ik het eigenlijk over had en wat ik toesprak: geen oude heer met baard en zwaard natuurlijk, maar dat waar alles van afhangt. De naam Systeem was en blijft natuurlijk arbitrair.'

3.

'Ik wou begrijpen,' zegt de dichter, en dus ging hij dichten – uit onbegrip en niet-weten gaat hij woorden op een rij zetten en rijmen. Hij noemt zijn psalmen een speurtocht naar 'dat waar alles van afhangt' en wat ontdekt hij? Hij ontdekt 'Systeem': de samenhang van het heelal, de 'dierbare ondeelbaarheid' en de 'mooiheid' van alles wat bestaat, onzichtbaar klein of onmenselijk groot: 'Wat wij zijn, komt uit het heelal vandaan en wat wij worden, blijft daar ergens wonen.' Een heerlijk gevoel noemt hij dat: 'Ik zie maar één doel in mijn leven, één dat ik gelukkig nooit bereik: een helder inzicht te ervaren in de werking van het heelal, de aardbol, het land, de stad, dit huis, mijn vingers en hersens. Maar dan zou ik dat ook met iedereen willen delen, in de hoop dat alle mensen, hoe gewond en ziek ook, het leven prachtig zullen vinden en allemaal dol op elkaar worden.'

In de loop van zijn psalmen wordt Systeem 'ervaren' als 'een steeds onbekender wildernis', als 'onvergankelijk terugkerende vergankelijkheid', en ook als noodlot.

*lief gekreukelde mannen en vrouwen
eerst door het noodlot zacht geplooid
toen door het lot hard opgevouwen
straks voltooid en weggegooid*

Dat zit allemaal ook in het Systeem, 'een orde die ons al koesterend omkooit'. Een zwijgende orde: 'Systeem! die eenzaamheid van U. Systeem! Is dit een tweegesprek / of een met U alleen / vertel mij dan...' Maar Systeem geeft geen antwoord. In zijn veertiende psalm al neemt hij afscheid van Systeem, omdat hij geen antwoord krijgt, 'omdat ik niets hoor als in een briefwisseling die steeds intiemer wordt'. Vroman kan niet tegen geen antwoord. Hij bedoelt zijn gedichten als brieven – zijn lezers zouden iets terug moeten schrijven, vindt hij.

*Ik zwijg, ik zie U al verdwijnen
zonder een zweem van aangezicht:
geen huid glanst en geen ogen schijnen,
niet in mijn droom, niet in mijn brein en
niet in dit gedicht.*

Zo luiden de laatste regels van de laatste psalm. Misschien schrijf ik er nog een heel stel, zei hij in 1996, maar dit blijven de laatste regels van de hele serie. Hij heeft er sindsdien nog heel wat geschreven.

4.

Systeem – de samenhang van het heelal. Dàt er samenhang is; dàt er een structuur is die alles wat bestaat, bijeenhoudt, een orde waar niets uit wegvalt, een allesomvattend proces van sterven en weer ontstaan, dàt vervult hem met zo'n extatische verwondering dat hij Het Alomvattende aanroept, met alle hoofdletters en uitroepetekens die daarbij horen, en roept 'Systeem!'.

Hij doet wat de bijbelse psalmen doen: het hoogst denkbare aanroepen als ware het iemand. Is dat gek, naïef? Nee waarom? Het is herkenbaar menselijk – zo doen wij dat, zo praten we, met of zonder woorden, tegen de wind ('wind waai een beetje, wind storm niet zo'). Dag zon, klim omhoog, schijn op mij. 'Dag stoel naast de tafel, dag visserke vis met de pijp', zo groet Marc 's morgens de dingen, in een beroemd gedicht van Paul van Ostayen. 'Systeem, aanvaard mij als uw vriend, wetend hoe ik U mis' bidt Leo Vroman.

Zo bidden, roepen, zingen, groeten, bewonderen, zegenen mensen. 'Gij met uw Naam, bij U is de bron van het leven', zo groet, bewondert, roept en zegent de bijbelse psalmdichter.

'God' is een even arbitrair woord, een even voorlopige naam als 'Systeem'. Vroman geeft in zijn psalmen inhoud aan dat woord en hij komt uit bij een verdwijnend U 'zonder een zweem van aangezicht – geen huid glanst en geen ogen schijnen'.

De bijbelse psalmdichters en profeten komen uit bij een steeds opnieuw, steeds aanweziger Gij, Jij, een en al Aangezicht, stem, oren, ogen.

5.

De psalmen, die oerteksten van alle joodse en christelijke liturgie, gaan over God en 'ik' en tegen God aan. Er is geen spoor van twijfel over Gods bestaan: Hij bestaat, heeft een aangezicht, Hij ziet, hoort – en Hij verbergt zijn aangezicht, en zwijgt; zo'n god, dat soort vriendschap. Bedenk wel: die van toen en wij van nu zijn geen wezenlijk andere mensen. Mensen met maar één leven in deze onveilige wereld.

De 'ik' van de psalmen is een nietig mensenkind, een opgejaagde; 'ik' is de arme, de vreemdeling, de weduwe, de wees, de bedrogene, de beroofde. 'Ik' is velen en al die velen zijn uniek-oneindig-geheimzinnig-eenzaam, en willen gekend worden zoals ze zijn, en aanvaard. Zij roepen: zie mij, hoor mij, geef antwoord. Ze zijn ontworteld, ontredderd, ze worden belaagd, opgejaagd door ploerten en schenders – ze vervloeken hun vijanden, schreeuwen naar hun God. Ken je mij? Ken je mij niet meer? Ik het voorbij tussen ons? Bij jou ben ik geborgen, onder jouw vleugels mag ik schuilen. Geborgen? Ja, want gezien, gehoord, gekend. God is hun verre

vreemde vriend, een stem die antwoordt, blijkbaar. De psalmen zingen dat Hij antwoordt, in de donder en in je ziel.

Ook God zegt ik in de psalmen: ik zal jou rechtdoen, ik weet, ik heb je gehoord, ik zal er zijn voor jou. Omdat Hij ik zegt, kun je hem roepen: jij, die mij kent, van verre, van steeds dichterbij, die mij vasthoudt. Jij die mij ik maakt?

Hij zal er zijn voor jou, als jij er bent voor een ander mens. Dan alleen. God? In de Bijbel is niets of niemand 'god' dan alleen deze 'Ik zal'. Enkel deze stem die roept 'mens waar ben je, waar is je broer?' Alleen deze Bevrijder-God, in wiens Naam mensen in opstand komen tegen onrecht en uitzichtloze vernedering en honger. En elkaar helpen om weg te trekken – uittocht – uit alle situaties en verhoudingen waarin ik en jij vernederde, geknechte, verlaten en verachtelijke wezens zijn.

6.

De psalmen komen van diep onder en gaan tot hoog boven. 'Niets zal mij ontbreken – laat het zo blijven, dit geluk'. Maar ook 'waarom heb jij mij verlaten?'

Verbijsterd om wat mensen doen met elkaar, 'martelen, hakken, onthoofden'. Maar ook zeker wetend: 'Een duistere zaak is de wereld, maar er zijn mensen van licht'. Vloekend tegen onrecht-bedrijvers, mensenverslinders, Ploert & Schender: red hen die geen verweer hebben! Maar ook 'in uw handen beveel ik mijn geest' en 'Gij zult de ziel van uw tortel niet overlaten aan het wild gedierte'.

De psalmen zijn liederen binnen het bijbelse bevrijdingsverhaal. Ze moeten gezongen worden in een liturgie die de kern van dat verhaal vertolkt en tot klinken brengt, steeds weer. Die kern is de Naam, zoals die in het boek van de Uittocht geschreven staat in onuitsprekelijke letters en die door de Stem uit het vuur nader wordt verklaard met de woorden 'Ik zal er zijn – ik stuur jou; en nog nader als hij, afdalend van het Sinai-gebergte, tegen Mozes roept dat hij zal zijn 'erbarmend genadig lankmoedig'. Dat grote verhaal over een God-Bevrijder, een God van de armen, die een toekomstvisioen heeft, die een orde van gerechtigheid wil; die daartoe zijn Thora gegeven heeft; die een verbond van vriendschap aanbiedt; die een Afspraak maakt met mensen. Dat Grote Verhaal-visioen heeft in mensen de psalmen opgeroepen. De psalmen zijn het bewijs dat dit verhaal weerklink heeft gevonden in mensen, en nóg vindt. Of, hoor maar, psalm 19:

Uw woorden gaaf, verademing,
mijn zielsbestemming,
ik wist niets, Gij maakt mij wijs.

Pure honing
die je zo likt uit de raten,
zoeter dan de zoetste honing
zijn uw woorden.

Gij stelt het recht
en zegt mij leven toe:
schoon en waar
lichtgevend aan mijn ogen
hartverrukkend
staan zij neergeschreven
stemmend met elkaar
en houden stand
onfeilbaar.

Ik zal moeite doen
ze te bewaren
ik uw knecht
ben een dwaler
hoed mij.

Herderwoord,
mijn rots, mijn lossen

Staven goud zijn uw woorden
goud van goud.

stem mijn harte-tonen
op U af.

7.

Bijna negentien jaar jong, sloot ik mij aan bij de Jezuïeten-orde, ook wel Gezelschap van Jezus genoemd en leerde mediteren volgens de methode van Ignatius van Loyola die een sterk beroep doet op je 'innerlijk aanschouwingsvermogen'. Mijn nieuwe leven begon met zijn 'geestelijke oefeningen', dertig dagen lang, vier meditaties per dag over 'Gods grote bestemmingsplan met deze wereld' en over het leven van Jezus, dat je je al mediterende zo concreet mogelijk moest voorstellen, 'met de ogen der verbeelding beschouwend' hoe Jezus zijn weg gaat, altijd door menigten omringd - je moest in die menigte gaan staan en van dichtbij zien hoe hij de zieken één voor één de hand oplegde en de demonen uitdreef.

Geestelijke oefeningen: proberen zo dicht mogelijk bij hem te komen, bij hem te horen. Je vereenzelvigen met hem, in hem veranderen, zijn geest inoefenen. Zo heeft ook pater Frans van der Lugt, vermoord in Syrië leren bidden. En ook paus Franciscus.

'Zijn geest inoefenen'. Want je moet, jij, hoogstpersoonlijk, met godweetwie en hoeveel anderen samen, hèm worden, zijn lichaam in deze wereld, zijn presentie, zijn uitstralende kracht, zijn liefdesenergie. Je moet één worden met deze zoon van God, met deze messias - zijn 'messiaanse gemeente' worden. En dat begint met geestelijke oefeningen, met meditatie, stilte, aanschouwen, luisteren, dertig dagen lang vier maal per dag. En dan voortaan iedere dag een vol uur, 's morgens vroeg, om zo een lange dag in zijn geest te blijven. Dat was de opdracht. Wat een opdracht – wie denk je wel dat je bent.

8.

Leer vragen, smeken, aandringen, bonken op luiken. Leer bidden. Verlang. Wees niet mat, gelaten, vaag, wees heftig, bewogen, waakzaam, ontroerbaar. Verlang hartstochtelijk naar de werking van de heilige geest: dat de Naam van God, die bevrijding en liefde betekent, werkelijkheid zal worden in mensen.

Leer stil zijn en leer niets doen en leer wachten.

't Geheim der sterken school altijd dáárin

dat zij zich instelden op lange drachten.

Regels van Henriëtte Roland Holst. Met 'niets doen' bedoelt ze: toom je 'dadendrang' in, die vaak uit blinde ijver, onwijze beste bedoelingen en prestatiezucht bestaat; leer niet in te grijpen, niets af te dwingen, niets te forceren; leer mensen vergeven dat ze grof en zelfzuchtig zijn; leer wachten, soms is iemand plotseling niet zelfzuchtig, maar wijd en lief. En leef zo, dat iemand 's nachts op je deuren en luiken durft te bonken.

Bidden is je instellen op lange drachten: het lange dragen van het visioen, èn van de mislukking, de schande, de schuldenlast die weegt en weegt, de zonde die méégedragen, wéggedragen moet worden, weggeleefd.

Degene die in het bijbelse geloofsverhaal 'God' genoemd wordt, is geen ingrijper – het kost enige jaren van je leven om dat te gaan inzien. Door volhardende studie en overweging van de Schrift ('vasten en bidden') is het mogelijk tot het besef te komen dat de God van Mozes en van Jezus een ander is dan de god van de filosofen, en niet het Opperwezen dat in volksvroomheid van heidensen huize als een almachtige bestierder wordt gevreesd en gehuldigd.

De bijbel spreekt over een Bevrijder-Schepper-God die deze aarde aan de mensen en de mensen aan elkaar heeft gegeven; die dus niet ingrijpt, geen rampen verzendt of verhindert, en hier op aarde mensen niet helpt, troost, begeestert, begenadigt, buiten mensen om.

Er is in mensen 'iets als een stem', 'iemand als een stem' die zegt: 'Wees vrij, bevrijd elkaar, maak niet dood, doe leven.' Wie dat hoort in zichzelf, en de wil bespeurt en soms zelfs de kracht om zo te leven, hoort de stem van die Bevrijder-Schepper-God. Het is zijn stem die in je spreekt; het is zijn woord waarmee alles begonnen is, dat je herkent in jezelf, het is zo diep in je als je levensadem. Het is je ingeschapen, noem het je geweten.

En het is dát woord, hetzelfde, dat de ziel en de levensadem is van het bijbelse geloofsverhaal, de Thora van Mozes en Jezus. In dat boek spreekt de stem die ook in jouw geweten spreekt. En wat je ogen daar kunnen lezen, dat spreekt die stem in jou, in je hart, daar waar je aanvoelt en kiest, en wéét wat je verstand misschien nog niet weet. Ze kloppen met elkaar, jouw hart en dat boek. Bidden is: bij het licht van de Thora afdalen in jezelf, tot waar je hart is, tot waar je de stem van je geweten hoort.

9.

De Thora is het visioen van schepping en bevrijding: deze aarde een bewoonbare plaats, een structuur van gerechtigheid, een klimaat van liefde. Bidden is: dat visioen voor ogen krijgen, en je doen en laten en je drijfveren en hartsverlangens toetsen aan dat visioen.

Bidden is je bezinnen op de Thora. Prent ze in het hart van je verstand, die woorden, zeg ze voor je uit. 'Prevelen' : steeds maar weer de woorden zeggen, ze vormen met je lippen. Zacht zingen, om ze door en door te leren kennen. Alle verwijzingen van het woord over de liefde leren aanvoelen, alle praktische consequenties van dat woord leren overzien. Alle nuances beluisteren, beschouwen, wikken, wegen, ondervragen, doorgronden. En wel 'nacht en dag', als het zwart is, als het licht is, als het leven zwaar valt en als het vanzelf gaat. Je moet je er nooit van verwijderen, blijf op de weg van die woorden, blijf bij je bevrijder, waak en bid.

Waken en bidden: je krachten verzamelen, je hart en verstand reorganiseren, je ogen steeds opnieuw instellen op het enig noodzakelijke dat alleréérst gezocht moet worden, 'het koninkrijk van God en zijn gerechtigheid'.

'Kom heilige geest van inzicht en daadkracht, van ongelof in het noodlot; kom geest van weerstand, dat wij nooit zullen buigen voor de feiten, ook al kunnen wij ze niet veranderen, nog niet'.

Om dat gebed in zichzelf levend te houden doen mensen vreemde dingen. Hongerstakingen, veertigdaagse vasten. Maar ook kaarsen opsteken, ten teken dat ze hopen op het licht, ook op hun eigen innerlijke licht. Hun armen ten hemel heffen, omdat ze haken naar het visioen; of plat op de grond gaan liggen, als om deze geschonden aarde met hun eigen lichaam te beschermen. Of ze kruipen op hun knieën de trappen op van een kathedraal, omdat ze wel de minste willen zijn in het koninkrijk, áls het maar komt. Liefde die tot het uiterste gaat.

*Zevenmaal om de aarde te gaan
als het zou moeten op handen en voeten
zevenmaal om die ene te groeten
die daar lachend te wachten zou staan -
beroemde regels van Ida Gerhardt.*

10.

Bidden is dus niet vragen om van alles? Trouwens, dat heeft dan toch geen zin, als God niet ingrijpt? Nee, hij grijpt niet in; maar hij werkt wel op jou in, als je zint op zijn heilige geest, je zinnen zet op zijn Thora – zijn woorden zullen je vernieuwen.

En wat dat vragen om van alles betreft: bidden om het welslagen van een rijexamen of zoiets is verwend gezeur. Maar vragen om de genezing van een doodziek kind? Hij grijpt niet in. Maar hij werkt wel op ons in – misschien loutert en verlicht zo'n gebed ons om zonder haat en wrok te kunnen leven met de dood zo vlakbij.

Dus bidden wordt niet verhoord? Wie bidt om heilige geest, ontvangt heilige geest. Het levenslicht niet haten, het geluk van anderen niet vernielen, uit wraak, niet doden, dat is heilige geest.

11.

Hij hoort, ziet, weet, zegt het bijbelse geloofsverhaal. 'Mocht het toch waar zijn dat Gij hoort' - 'Vader, mocht het uw wil zijn...' - de zinswendingen van de hoop. Je weet dat het onmogelijk is nog te genezen, maar niets is toch onmogelijk bij God. Dat is de tweespalt, de afgrond van de psalmen, uit die diepten wordt geroepen.

Dat roepen is onherleidbaar, het bestaat, haveloos roepen, het is als een natuurgebeuren. Wie het zinloos of zelfs psychotisch vindt, zal zijn gelijk wel halen, maar te ontkennen is het niet. In de psalmen is van dat roepen de echo te horen. Wat wordt er geroepen uit de diepte? Kreten, wartaal, met daarin één woord, één onbewijsbare aanroep: jij.

De bijbel is het verhaal over een God die vriend is. 'En daar sprak Mozes met God, van aangezicht tot aangezicht, zoals een man spreekt met zijn vriend' (Exodus 33:11). Een God bij wie je midden in de nacht op de luiken mag rammen; die mensen uithoudt, die ze niet als vliegen van zich afslaat.

De auteurs van dit verhaal hebben een relatie geconcipeerd, 'geschouwd', waarin de een de ander totaal en zonder ophouden en zonder restrictie mag aanroepen, en onder al die aanroepingen bezwijkt de Ander niet. Een bovenmenselijke relatie? Egyptische, Babylonische, Griekse en Germaanse goden laten zo niet met zich doen. Sommige mensen wel.

12.

'Oportet semper orare' - altijd bidden móet - is een oude gouden geestelijke levensregel. Waar ik ook veel mee te stellen heb gehad ... als mijn 'innerlijk aanschouwingsvermogen' maar niet tot rust wilde komen. Altijd (zomaar vanzelf) met God praten, heldere verzuchtingen, halfbewuste brabbeltaal, fantasierijke invallen en afdwalingen, in hoge gedachten en diepe emoties verzeilen, beetje obsessief, plotseling onbestemd - viel het stil, was het leeg, weg melodie en ritme.

Na zes jaar 'altijd bidden' besloot ik om zoveel mogelijk schrijvend te bidden. En wat ik opschreef moest zonder gêne kunnen worden uitgesproken in de kerkelijke samenkomsten waartoe ik geroepen werd, her en der, en vanaf 1960 in de Amsterdamse Studentenekklesia. Zo ontstonden mijn eerste teksten en mijn eerste liederen: 'Heer onze Heer hoe zijt gij aanwezig / en hoe onzegbaar ons nabij'. Bidden is gemeenschap zoeken, en soms vinden.

Bidden is gemeenschap zoeken. Verlangen naar een alles en iedereen omvattend bezielend verband, een wereldwijde geestesgemeenschap van mensen die bidden en smeken. Die hartstochtelijk willen dat een nieuwe wereld komen zal. Een wereld zonder kindsoldaten, zonder homo-verachting, zonder moslim- en vreemdelingenhaat.

Daarom:

Laat ons bidden –
wat zullen wij bidden?
Gezegend Gij
van hier tot waar ter wereld ook
O lieve God en vriend
wijd om ons heen –
Gij zwijgt zo diep in alle talen
dat het voelt alsof Gij niet bestaat.
Ondenikbaar God
die afdaalt om te bevrijden
die mensen stuurt naar mensen in nood
Gezegend Gij.

Moge het waar zijn,
wat geschreven staat
dat ooit de dood, die laatste vijand,
overwonnen zal zijn, onderworpen –
de dood gedood, en Gij alles in allen.

*

Gezegend Gij om dagen van morgen
toekomst die wij verwachten –
om ieder nieuw begin
om ieder sprankje hoop in onze harten.

Keer U om naar ons
keer ons toe naar elkaar.

Zie, in duisternis, uw ontelbare mensen –
hoe zij neerliggen, kruipen, proberen op te staan,
weer vallen.
Zie hun schaamte, wanhoop, onmacht, schuld.
Zie Uw mensen in Syrië
in Oekraïne
in Palestina en Israël
in Afghanistan.
Zie wat wij doen met Uw mensen in ons midden,
vluchtelingen, uit lijfsbehoud
die wij schaamteloos als misdadigers behandelen.
Keer U om naar ons toe
keer ons toe naar elkaar.

Voor onze kinderen
die zullen opgroeien in een wereld
van geweld en leugens:
dat zij veilige plaatsen zullen vinden
en mensen ontmoeten die hen behoeden -
dat zij weerbaar mogen worden
en helder van hart en verstand.

Voor kinderen die van verweg hier gekomen zijn:
dat zij niet worden uitgestoten,
dat wij hen geven wat zij nodig hebben;
dat wij hun hoop op een gelukkig leven
niet beschamen.

Voor uw aangezicht in stilte
onze doden, naam voor naam
Voor uw aangezicht gedenken wij
al uw gemartelde, vermiste, weggegooiden mensen
de namelozen die zijn afgeslacht
in oorlog na oorlog.

Voor uw aangezicht onze levenden,
kinderen, ouders, vrienden, geliefden
allen die bij ons horen
aan ons toevertrouwd.

Gezegend Gij, Eeuwige hier nu
om uw woord in deze wereld
in mensen die het volbrengen in volharding.
Gezegend Gij om al het goede dat gedaan wordt.

Zo bidden wij U
met al uw joodse mensen
die uw Thora betrachten –
met al uw moslimmensen
die U aanbidden, Barmhartige –
met al uw christenmensen
die U herkennen in Jezus van Nazareth

Zo moge het zijn.